

تهران قدیم

ظهور لاله زار در تهران

در سال ۱۲۵۲ هـ.ش ۱۸۷۱ م ناصردین شاه قاجار به فرنگستان می‌رود و در شهر پاریس و خیابان شانزه‌لیزه از او و همراهان استقبال گرمی می‌شود. فضای خیابان شانزه‌لیزه آنقدر شاه قاجار را تحت تأثیر قرار می‌دهد که در بازگشت به تهران در صدد برمی‌آید خیابانی همانند شانزه‌لیزه احداث کند. باغ لاله‌زار محلی برای ایجاد خیابان جدید انتخاب می‌شود. این خیابان با تجهیزات شهرهای اروپایی آغاز بکار می‌کند و نمودی از زندگی جدید شهری می‌شود این مقاله به چگونگی و شکل‌گیری خیابان لاله‌زار و تأثیر آن در توسعه فضاهای شهری و نقش آن در گسترش فرهنگ جدید در جامعه سنتی تهران می‌پردازد.

مصطفی راست دوست

مدیر گروه باستان‌شناسی

عکس: زنده یاد سید محمود پاکزاد

مقدمه

از اواخر دوره صفویه شاهد زوال تدریجی در هنر و معماری ایرانی و نفوذ عناصر بیگانه هستیم. نمونه‌های این نفوذ در نقاشی کاخ چهلستون که به روش کورتداسکا (ریسمان خشک) دیده می‌شود. ۳ نفر زن را با لباس ایرانی و فضای تصویر ایرانی و یک مرد با لباس (شنل و کلاه) اروپایی در مرکز تصویر دیده می‌شود و فرم پلان کاخ ۸ بهشت در اصفهان متفاوت از فرم پلان کاخ‌های ایرانی است و نمونه تلاش برای کسب دستاوردهای فرهنگ غرب به صورت عملی‌تر از دوره قاجاریه و به‌خصوص در زمان ولایتعهدی عباس‌میرزا صورت می‌گیرد و به‌دنبال

آن نمونه تقلید در حوزه شهری در زمان ناصردین‌شاه قاجار در جهت تجدید سازمان شهر تهران صورت می‌گیرد که شامل گسترش تهران از جهت شمال، برداشتن حصار شاه طهماسبی و ایجاد خیابان به سبک اروپایی همانند لاله‌زار که به‌صورت باغی در خارج از حصار واقع بود و انتقال آن به داخل حصار از عرصه‌های مهم برای ایجاد نهادها و فضای شهری به سبک اروپایی بود در این مقاله مختصر چگونگی تبدیل باغ لاله‌زار به خیابان لاله‌زار و عناصر جدید آن در پیرامون آن نشان می‌دهد و همچنین اینکه مدل اصلی ایجاد خیابان لاله‌زار خیابان شانزه‌لیزه پاریس بوده است.

باغ لاله‌زار

باغ لاله‌زار در بیرون از حصار شاه طهماسبی در طول سال ۱۱۹۰ هـ.ق و قبل از آن ساخته می‌شود (کریمان، ۱۳۵۵)

این باغ محل رشد لاله‌های خودرو بوده است و همانند طرح باغ‌های ایرانی به صورت چهارباغ بوده است و محلی برای گردش و تفریح خاندان قاجار و مکانی برای اقامت درباریان و نمایندگان کشورهای خارجی به حساب می‌آمده است. (هدایت، ۱۳۳۹)

باغ لاله‌زار، باغ خالصه پردارو درخت مصفایی است که لاله‌های خودرو در آن می‌روید و با زنده‌های چوبی‌اش از جمله تفرجگاه‌ها به حساب می‌آمده است. (شهری، ۱۳۸۳)

موقعیت باغ لاله‌زار در نزدیکی دروازه شمالی ارگ کریمخانی و جنوب غربی باغ نگارستان بوده است. به علت افزایش جمعیت شهر تهران شهر از چهار جهت گسترش می‌یابد و بیشترین گسترش متوجه شمال تهران است و حصار دوره صفویه (حصار شاه طهماسبی) خراب می‌شود و حصار جدید به صورت ۸ ضلعی احداث می‌شود و باغ نگارستان و باغ لاله‌زار در داخل بافت قرار می‌گیرند و تقسیم‌بندی خیابان‌ها در تهران مورد توجه قرار می‌گیرد که همانند شهرهای به صلیب کشیده شده اروپایی می‌شود. اعتمادالسلطنه در این خصوص می‌نویسد:

..... خیابان‌های دارالخلافه است که چهار خط آن به شکل مربع ابنیه ارگ مبارک را در میان گرفته و مربع دیگر به هزاران بار از آن بزرگتر خود شهر طهران قدیم را احاطه کرده است و از این هشت خط مزبور خیابان‌های دیگر بریده و به جمیع دروازه‌های دوازده گانه دارالخلافه ناصری کشیده شده است. (اعتمادالسلطنه ۱۳۶۳)

تهران از سوی شمال گسترش می‌یابد و ساختار ارگ کریمخانی را دگرگون می‌کند و خیابان‌های در اطراف آن احداث می‌گردد و محله‌های جدید در مناطق شمالی شهر به نام دولت ایجاد می‌گردد. محله دولت منطقه سکونت خارجیان و اعیان و اشراف و سفارتخانه‌ها می‌شود.

بازگردیم بر سر تخریب باغ لاله‌زار که در زمان ناصرالدین شاه به نود هزار تومان فروخته می‌شود و درختان آن بریده و زمین آن میان اطرافیان شاه تقسیم می‌گردد. (شهری، ۱۳۸۳)

احداث خیابانی شبیه شانزله‌یزه نشان از تقلید کالبدی دولت قاجار از یک مفهوم محتوایی بود. شانزله‌یزه در پاریس مکانی برای زندگی و تجارت مردم پاریس بوده و در واقع گردش کالا و سرمایه در این خیابان نقش اساسی در با گرفتن نظام اقتصاد سرمایه‌داری شهر پاریس داشت ولی متأسفانه دولت قاجار بدون دغدغه‌های با گرفت نظام تولیدی و گردش سرمایه و صرفاً با هدف تجدد طلبی با ابزار تقلید ظاهری اقدام به ساخت خیابان لاله‌زار می‌کند و در همین جهت یک صنف و گروه دلال و زمین خوار به وجود می‌آید که پدیده‌ای نو در اقتصاد شهری به حساب می‌آیند.

باغ لاله‌زار توسط صنف زمین خوار درباری تقسیم و سود کلان به بهانه تجدد طلبی به جای آنکه در تولید سرمایه‌گذاری شود به سمت و سوی فعالیت‌های غیرتولیدی سوق پیدا می‌کند.

با احداث خیابان لاله‌زار در بخش شرقی آن باغ وحش احداث می‌شود. هدف از ایجاد باغ وحش در ابتدا برای نگهداری حیوانات و آموزش علوم طبیعی بود که بعدها جنبه تفریحی و نمایشی آن غالب شد. (نجمی، ۱۳۵۶)

احداث باغ وحش عصری نو در بافت شهری دوره قاجار محسوب می‌شد. با توجه به اینکه خیابان شانزله‌یزه خیابان عریضی است چرا لاله‌زار با عرض کم احداث شود دولت قاجار مفهوم محتوایی خیابان شانزله‌یزه مدنظرش نبود بلکه فقط فضایی را می‌خواست که حال و هوای شانزله‌یزه را تداعی کند نه مفهوم محتوایی آن را.

در جانب غربی خیابان لاله‌زار خانه‌های ثروتمندان و خارجیان قرار داشت این خانه‌ها با سردرها و ازاره‌هایی که با آجرهای سنگ نما ساخته شده و با باهای شیروانی که تا آن زمان رایج نبود نمایان شدند (سیفی فمی تفرشی، ۱۳۶۹)

در روز افتتاح خیابان لاله‌زار با چراغ گاز شاه حضور نمی‌یابد و علت آن را ازدحام جمعیت می‌دانند که ممکن است برای جان شاه خطری داشته باشد و شاه در میان مردم حضور نمی‌یابد مفهوم غربی خیابان در تعارض با مفهوم کوریاش، دورباش شرقی قرار می‌گیرد. عرصه عمومی طلب شده از بالا به هنگام تولد خود موجب ترس آفریننده‌اش می‌شود. از عناصر بیگانه‌ای که در روند حیات خیابان لاله‌زار نقش اساسی

داشت ایجاد چراغ گاز نورپردازی از بالا بود که موجب شد زندگی شبانه و گذراندن اوقاتی را تا پاسی از شب (در خیابان) را به وجود آورد که در تعارض با زندگی مردمان تهران بود تا آن زمان مردان بعد از کار و روزانه اقدام به خرید ملزومات خانه می‌کردند و به خانه می‌رفتند و به دید و بازدید افراد محله و فامیل می‌پرداختند و در موقع خواب هم پدر و مادر با قصه‌های جذاب و شیرین خواب آرام بچه‌ها را دودست چندان می‌کردند.

نتیجه:

جریان مدرنیته که از اواخر صفویه آغاز شده بود در دوران قاجاریه با ارتباط با دنیای غرب توسعه می‌یابد و تئوری اینکه برای جبران عقب ماندگی لازم است از غرب تقلید کرد و بر سر زبان‌ها افتاد در زمان ناصرالدین شاه سیل کالاهای خارجی وارد کشور می‌شود و تقلید از خیابان‌ها، فضاهای شهری، وسایل نقلیه و هر شیئی که زندگی اروپایی مورد استفاده قرار می‌گرفت به تصور اینکه استفاده از آن شیئی موجب پیشرفت و جبران عقب ماندگی می‌شود معمول شد. بهره‌گیری از تجهیزات و ادوات بیگانه موجب پدید آمدن فرهنگی متناسب با نوع بهره‌گیری از آن وسایل شد.

اینگونه تغییرات و احداث مدارس به سبک جدید انتشار روزنامه‌ها، چاپ کتاب و ایجاد فضای گفتگو و تبادل نظر و آشنایی با فرهنگ کشورهای خارجی و عواملی دیگر زرمه‌های انقلاب مشروطیت را در پی داشت.